

1970'LERDEN İTİBAREN TÜRKİYE'DE İKTİSAT TARİHÇİLİĞİ VE ŞEVKET PAMUK'UN ÇALIŞMALARI ÜZERİNE

Cihan Güneş*

ÖZET

Türkiye'de iktisat tarihçiliği disiplini 1937'de başlamıştır. Birinci kuşak iktisat tarihçileri 1970'lere kadar faaliyet göstermişlerdir. Bu çalışmada 1970'lerden sonra Türkiye'deki iktisat tarihçiliği çerçevesinde Şevket Pamuk'un çalışmaları değerlendirilmiştir. Bu kapsamda Pamuk'un Osmanlı-Türkiye iktisat tarihine yaklaşımı, kullandığı teorik altyapılar ve çalışmaları değerlendirmeye alınmıştır. Kariyerindeki araştırma projeleri beş başlık altında toplanmıştır. Sonuç olarak Pamuk'un Osmanlı-Türkiye iktisat tarihçiliğinde bıraktığı iz anımlandırılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye'de tarihçilik, Türkiye iktisat tarihi, Osmanlı iktisat tarihi, Şevket Pamuk

ECONOMIC HISTORIOGRAPHY IN TURKEY SINCE THE 1970S AND ON THE WORKS OF ŞEVKET PAMUK

ABSTRACT

Economic history studies in Turkey started in 1937. First generation economic historians were active until the 1970s. This study evaluates the works of Şevket Pamuk within the framework of economic historiography in Turkey after the 1970s. In this context, Pamuk's approach to Ottoman-Turkish economic history, the theoretical infrastructures he used and his works were evaluated. The research projects in his career are

* Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, cgunes@aybu.edu.tr ORCID: 0000-0001-5773-3721

grouped under five headings. As a result, an attempt has been made to make sense of the trace Pamuk left in Ottoman-Turkish economic historiography.

Keywords: *Historiography in Turkey, Turkish economic history, Ottoman economic history, Şevket Pamuk*

GİRİŞ

Türkiye’de akademik iktisat tarihçiliği Ömer Lütfü Barkan’ın 1937 yılında İktisat Fakültesi’ne atanmasıyla başlatılırsa 2023 yılına kadar 86 yıllık bir geçmişi olduğu söylenebilir. Bu süre içinde birçok önemli iktisat tarihçisi Osmanlı-Türkiye iktisat tarihini aydınlatmak üzere çalışmıştır. Şevket Pamuk da Osmanlı-Türkiye iktisat tarihi alanında önemli çalışmalara imza atan bir bilim insanıdır. 1970’lerin ikinci yarısından itibaren iktisat tarihi alanına yönelmiş, 1978 yılında doktorasını tamamlamış ve aynı yıl Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesinde öğretim üyesi olarak çalışmaya başlamıştır. 1983-1993 yılları arasında Villanova University’de, 1994-2017 arasında Boğaziçi Üniversitesi’nde ve 2008-2013 yılları arasında ise London School of Economics and Political Science’da çalışmıştır. Günümüzde de akademik çalışmalarına devam etmektedir. Kendisini alanındaki diğer araştırmacılardan ayıran çalışma metodolojisi ve çalıştığı konulara bir iktisatçı bakış açısıyla yaklaşabilmesidir.

Pamuk kendisinden önceki aynı alanın iktisat tarihçilerini titizlikle incelemiş, örnek almış ve eksik bıraktıkları konuları

kendi yorumuyla tamamlamıştır. Dolayısıyla alanındaki 45 yıllık kariyeri boyunca yürüttüğü çalışmalar, kullandığı metotlar, konulara yaklaşımı ve bu süreç boyunca geçirdiği merhaleler kendisinden sonraki iktisat tarihçileri için oldukça önemlidir. Araştırmalarının gelecekteki iktisat tarihçilerini etkilemesi de kaçınılmazdır. Bu öneme rağmen dar kapsamlı bir çalışma¹ dışında kendisi hakkında ayrıntılı bir değerlendirme yapılmamıştır. Kendisi de henüz bir otobiyografi yazmamıştır. Bu çalışmanın amacı Pamuk’un akademik çalışmalarını değerlendirerek iktisat tarihçiliğinin yöntemlerini anlamaya çalışmaktır.

Bu makalede öncelikle eğitim hayatı anlatılmış ardından bir araştırma alanı olarak iktisat tarihine yönelmesi, Osmanlı/Türkiye tarihine yaklaşımı, iktisat tarihinde uyguladığı metodolojiler ve son olarak akademik kariyeri boyunca yürüttüğü projeleri değerlendirilmiştir.

Pamuk’un Eğitim Hayatı

Türkiye tarihinde Beyaz İhtilal olarak bilinen Demokrat Parti’nin iktidara geldiği 1950 yılında İstanbul’da doğdu. Henüz il-

1 Yaşar Bülbül, “Türkiye’nin En Popüler İktisat Tarihçisi Şevket Pamuk”, Yaşayan Türk Tarihçileri, Ed: Ahmet Şimşek, 1. Baskı, Ankara, 2017, s.265-274

kokul ikinci sınıf öğrencisi iken 1957'deki genel seçim sonuçlarını hatırladığını ve Çağaloğlu'ndaki Dünya Gazetesi'nde akşam saat 10-11'e kadar ailesiyle seçim sonuçlarını izlediğini daha sonraları anlatır.² Çalışmaları Osmanlı dönemine odaklan- sa da bu tarihten sonra Türkiye tarihinin hem araştırmacısı hem de tanığıdır. 1950 yılının bir diğer özel anlamı Ömer Lütfi Barkan'ın iktisat tarihi kürsüsü başkanı olduğu yıl olmasıdır. Şevket Pamuk, gelecekte Türkiye iktisat tarihçiliğinin taşıyıcı bilim insanlarından biri olacaktır. Sosyal bilimlere olan ilgisi aileden gelmektedir. Babasının bin beş yüz kitaplık bir kütüphanesi vardır.³ 1963-64 yıllarında babası her hafta Yön dergisini getirir ve Şevket Pamuk da buradaki siyasi ve entelektüel tartışmaları takip eder. Akademik hayatının ilk dönemindeki çalışmalarında da Yön dergisinin etkisinin olduğu görülecektir. Türkiye'de iş hayatının öncülerinden olan Vehbi Koç, babası Gündüz Pamuk'u IBM Ankara müdürlüğü yaptığı sırada yönetim becerilerinden dolayı takdir eder ve Aygaz isimli şirketin başına getirir.⁴ Ardından Başbakan Bülent Ecevit'in isteği üzerine bu görevden ayrılır ve Petkim'de genel müdürlük pozisyonunda çalışmaya başlar.⁵ Sosyal demokrat bir dünya görüşüne sahip olan Gündüz Pamuk, Erdal İnönü'nün liderliğini üstlen-

diği SODEP'in de kurucuları arasında yer alır ve genel başkan yardımcılığına getirilir.⁶ Ayrıca İTÜ'de "Sevk ve İdare-Yönetim Kuramı" isimli ders de vermektedir. Dedesi inşaat mühendisi ve müteahhittir. 1930'larda yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin büyük harcamalar yaptığı demiryolu inşaatı müteahhitliğinden kazanç elde eder. Ardından İstanbul Boğazı'na dökülen Göksu deresinin kıyısında tütün kurutmak için gereken sicimden halata kadar pek çok şey üreten bir fabrika kurar. Genç yaşta vefat eden dedesi ardında büyük bir servet bırakır.⁷ Yani Pamuk ailesi yeni kurulan cumhuriyetle birlikte yükselir.

Pamuk, 1968 yılında Robert Koleji'nden mezun oldu. Mühendis kökenli bir aileden gelen Pamuk, ardından mühendislik okunmak üzere ABD'ye gitti.⁸ 1972 yılında Yale Üniversitesi'nden mühendislik ve uygulamalı bilimler ve iktisat olmak üzere iki alandan mezun oldu. 1974 yılında University of California at Berkeley'de iktisat mastırını tamamladı. Formel bir iktisat eğitimi alan Pamuk, doktora yıllarına kadar iktisat tarihine yönelmedi. Tez aşamasına geldiğinde Türkiye'de oldukça popüler bir araştırma alanı olan iktisat tarihi ilk kez ilgisini çekti. Dolayısıyla Pamuk'un iktisat tarihçiliği 1970'lerin ikinci yarısından itibaren başlamıştır.

Doktora yaptığı dönemde dünya ik-

2 Milliyet, 22 Nisan 2007, s.10

3 <https://www.nobelprize.org/prizes/literature/2006/pamuk/25307-orhan-pamuk-nobel-konusmasi/> (Erişim Tarihi: 18.05.2023)

4 Milliyet, 09 Aralık 2006, s.7

5 Milliyet 13 Eylül 1978, s.14; Milliyet, 09 Aralık 2006, s.7

6 Milliyet, 29 Mayıs 1983, s.8; Milliyet, 20 Aralık 1983, s.7

7 Orhan Pamuk, İstanbul; Hatıralar ve Şehir, Yapı Kredi Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul, 2019.

8 Milliyet, 22 Nisan 2007, s.10

tisat tarihçiliğinde ABD ve Avrupa merkezci bir tarihçilik ağırlıktadır. Bunun yanı sıra Kuzey Avrupa ve Japonya tarihçiliği de dünya tarihçiliğinde kendine yer bulmuştur. Asya, Afrika, Güney Amerika, Ortadoğu bölgelerinin iktisat tarihi henüz popüler değildir. Türkiye’de ise iktisat tarihçiliği arşiv belgeleriyle altyapı kurarak zirve dönemindedir ve o dönemde Türkiye’de Osmanlı tarihçiliğinin iki büyük ismi vardır; Ömer Lütfi Barkan ve Halil İncalcık. Türkiye’de iktisat tarihçiliği, dünya iktisat tarihçiliğinden farklı olarak Osmanlı araştırmalarıyla başlamıştır. Pamuk, bu iki tarihçinin de araştırmalarından etkilenmekte ve dersler çıkarmaktadır. Barkan’ın iktisat tarihçiliğini, İncalcık’ın ise Osmanlı tarihçiliğini batı tarihçiliğine yerleştirme çabasını örnek almaktadır. Her ikisi de arşiv belgeleri kullanarak Osmanlı kurumlarını incelemekteydi. Bu dönemlerde arşiv ön planda olduğundan nicel çalışmalar sınırlıdır ve Şevket Pamuk iktisat formasyonundan geldiği için nicel çalışmalara ağırlık vermek istemektedir. Bu yüzden sayısal veriler kullanabileceği bir tez konusu seçip üzerine çalışmak istemektedir. İlk olarak İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi’nin

kütüphanesinde 1950’ler üzerine çalışmaya başlamıştır. 1973 yılının haziran ayında Hacettepe Üniversitesi’nde düzenlenen İktisat Tarihi Semineri’nin tebliğ kitabında Mehmet Genç’in “Osmanlı Maliyesinde Malikane Sistemi” isimli makalesi ilgisini çekiyor. Genç’in bu makalesi sayısal verilerle Osmanlı iktisat tarihçiliğinin yapılabileceğinin örneğini göstermektedir ve Pamuk için ilham verici bir çalışma oluyor. 1975 yılının bahar aylarında Amerika’da bulunan Halil İncalcık ile görüşmeye karar veriyor. İncalcık’ın önerisiyle o sıralar doktorasını yeni tamamlamış genç bir araştırmacı olan Donald Quataert ile de görüşüyor.⁹ Orhan Kurmuş’un 1974 yılında University of London’da tamamladığı “*The Role of British Capital in the Economic Development of Western Anatolia 1850-1913*” isimli doktora tezini de incelemiştir.¹⁰ Böylece Osmanlı Devleti’nin 19. yüzyılı üzerine odaklanıyor ve 1978 yılında University of California at Berkeley’de “*Economic and Social Change in the Ottoman Empire: 1820-1913*” isimli doktora tezini tamamlamıştır.¹¹ Pamuk’un Osmanlı’nın 19. yüzyılına yaklaşımıyla Kurmuş’un tezinden etkilendiği anlaşılmaktadır. Ayrıca bu dönemde çalışmalara

9 BİSAV, “Türkiye’de İktisat Tarihçiliği: Otobiyografik Bir Anlatı: Şevket Pamuk” 27 Şubat 2017 tarihli söyleşi. Otobiyografisini henüz yazmamış olan Pamuk, ilk kez bu programda akademik hayatını kapsamlı olarak anlatıyor.

10 Bu çalışma ilk olarak 1974 yılında Bilim Yayınları tarafından kitaplaştırılmıştır. İkinci baskısını 1977’de, üçüncü baskısını 1982’de yapmıştır. Son olarak Yordam Yayınları tarafından yeniden yayına hazırlanmıştır: Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye’ye Girişi*, Yordam Kitap, İstanbul, 2007.

11 Bu çalışma 1984 yılında “Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi 1820-1914” adıyla Yurt Yayınları tarafından yayınlanıyor. Daha sonra 19. yüzyılın Osmanlı ekonomisinde gerçekleşen bağımlılık iddiasının büyüme ile birlikte gerçekleştiğini vurgulayabilmek için kitabın adını değiştirmiştir. 1994 ve 2005’te Tarih Vakfı tarafından “Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme 1820-1914” adıyla yayımlanmıştır. 2018 yılında aynı adla İş Bankası Kültür Yayınları tarafından yayımlanmıştır.

rında Başbakanlık Osmanlı Arşivi yerine yabancı devlet arşivlerini kullanmayı tercih etmeleri sebebiyle hem Kurmuş hem de Pamuk Türkiye'deki geleneksel iktisat tarihçilerinden ayrılmaktadır.¹² Kurmuş çoğunlukla İngiliz Devlet Arşivlerini kullanırken Pamuk ABD devlet arşivlerini Fransa Dış İlişkiler Raporlarını, Türkiye ve diğer ülkelerin yayımlanmış dış ticaret istatistiklerini kullanmıştır. Bu durumun muhtemel nedeni henüz tam olarak tasniflenememiş Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki belgelerden seri halinde istatistik verilerinin çıkarılmaması veya çıkarılmasının çok zor olmasıdır. İlk çalışmasında bu zorlukla karşılaşan Pamuk ilerleyen yıllarda Osmanlı arşivinden rakamsal verilerinin seri halinde ortaya çıkarılmasına büyük önem verecektir. Böylece Pamuk iktisat tarihçiliği kariyerindeki ilk müstakil çalışmasını tamamlamıştır. Doktorasını tamamladıktan bir yıl sonra Türkiye'de iktisat tarihçiliğinin kurucusu olan Ömer Lütfi Barkan vefat etmiştir. Pamuk'un bu yıllarda Barkan ile temas kurup kurmadığını bilinmemektedir. Fakat Barkan'ın dünyaya tanıttığı Osmanlı iktisat tarihçiliğini Pamuk daha da ileriye taşıyacaktı.

Osmanlı-Türkiye Tarihine Bakışı

Türkiye'de iktisat tarihçiliği Osmanlı iktisat tarihini inceleyerek usta-çırak ilişkisi çerçevesinde başlamıştır. Buradaki usta-çırak ilişkisinin sürekliliğini sağla-

maya yarayan en önemli etki ustaların arşiv rehberliğidir. Dolayısıyla Osmanlı iktisat tarihi araştırmalarının temel kaynağı Osmanlı devlet arşivi olmuştur. Ancak Pamuk, İstanbul ve Ankara'daki usta-çırak ilişkisinin dışından gelmiş bir araştırmacıdır. İstanbul ve Ankara'daki tarihçilik geleneğini devam ettirmez. Barkan ve İnalçık'ın çalışmalarından ilham alır fakat aynı metodolojide ısrar etmez. Pamuk'a göre Osmanlı arşivindeki belgelerin büyük bir çoğunluğu devlet çalışanları tarafından hazırlandığı için devletçi bir bakış açısını yansıtmaktadır. Toplumunu oluşturan kesimler ise 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar belge olarak çok az şey bırakmışlardır. Pamuk, ekonominin topluma ait bir alan olmasından dolayı devlet bakış açısını yansıtan arşiv odaklı çalışmaların yanıltıcı olabileceğini düşünmektedir. Meslektaşları tarafından Pamuk'un çalışmalarının arşiv malzemesi açısından yetersiz olduğu eleştirilerine cevabı bu yöndedir. Pamuk'a göre bu durum aynı zamanda devlet ile toplumu özdeşleştiren bir bakış açısına da neden olmaktadır. Bu yanıltıcı özdeşleşme devletin gelir-gider dengelerini yansıtan maliye ile esas olarak topluma ait bir alan olan ekonominin bir-biri ile karıştırılmasına neden olmaktadır. Bu yüzden Pamuk, araştırmalarında maliye ve ekonomi arasındaki sınırları açıkça çizmeye özen göstermiştir.¹³ Eleştirdiği bu bakış açısı sadece Osmanlı döneminde

12 Bunun nedeni Osmanlı arşivinin henüz sistemli bir şekilde kataloglanmaması, Osmanlıcadan kaynaklanan okuma problemi ve bu belgelerde uzmanlaşmanın oldukça uzun zaman alması olabilir. Bu dönemde zorluklardan dolayı Osmanlı arşiv belgelerinden anlamlı sonuçlar çıkarmak ancak usta-çırak ilişkisiyle mümkün olabiliyor.

13 Şevket Pamuk, Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s.35-36

değil, Cumhuriyet döneminin tarihçiliğinde de geçerlidir.

Şevket Pamuk'un Osmanlı tarihine bakış açısını daha iyi anlayabilmek için kendisinin "Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914" isimli kitabı¹⁴ ile Ahmet Tabakoğlu'nun "Türk İktisat Tarihi"¹⁵ kitabını karşılaştırmak gerekir. Bu iki kitap karşılaştırıldığında Türkiye'nin önde gelen iktisat tarihçilerinden Ahmet Tabakoğlu ve Şevket Pamuk'un iki farklı kutbu temsil ettikleri anlaşılmaktadır. Tabakoğlu, 60'larda ve 70'lerde "Asya Tipi Üretim Tarzı" ve "Bağımlılık Teorisi" gibi Batı temelli kalkınma teorilerine karşı çıkararak Osmanlı'nın nevi şahsına münhasır (sui generis) bir sistem oluşturduğunu iddia etmektedir. Bu görüşünü giriş yazısında da açıkça ifade etmiştir; "*Batı tarihi esas alınarak oluşturulmuş gelişme teorilerinin Türkiye tarihi için fazla yol gösterici olduğuna inanmıyoruz*". Ardından Osmanlı arşivi belgelerinin çalışmasının hareket noktasını oluşturduğunu ifade eder.¹⁶ Dolayısıyla temelini Osmanlı devlet arşivlerinden almayan çalışmaların doğruluğundan şüphe duyar. Tabakoğlu, 80'lerin ikinci yarısında bu çerçevede Osmanlı iktisat tarihini yazar. Günümüze kadar da her baskıda içeriğini geliştirir. Aynı

zamanda kitabının 2007 yılındaki baskısında Şevket Pamuk'un iktisat tarihi çalışmalarını arşiv belgelerinin incelenmesine doğrudan dayanmamakla birlikte belli bir bütünlüğe sahip olduğu şeklinde yorumlamıştır.¹⁷ Tabakoğlu'na göre Osmanlı'nın iktisat zihniyeti Türk-İslam geleneklerine dayanır. Keza kitabına Osmanlı öncesi Türk ve İslam devletlerinin ekonomisini anlatarak başlar. Ardından Osmanlı sistemini bu geleneklerle ilişkilendirerek anlatır. Şevket Pamuk ise Osmanlı iktisat tarihinin bu şekilde anlatımına karşı çıkar. Kitabının ilk paragrafında Osmanlı'nın kuruluş döneminin muhafazakâr-milliyetçi yorumunun yetersiz olduğunu ifade eder ve ardından temel bakış açısını şöyle yazar; "*Osmanlı Devleti'ni yalnızca göçebe veya Müslüman Türklerin kurduğu bir imparatorluk olarak değil, Türklerin Anadolu'da ve hatta Balkanlarda var olan Bizans ve diğer yapılarla karşılıklı etkileşimi sonucunda biçimlenen ve gelişen bir imparatorluk olarak yorumlamak daha doğru olacaktır*".¹⁸ Bu ifade Osmanlı'nın kuruluşu ve gelişmesi üzerine Mustafa Akdağ'ın "Marmara İktisadi Ünitesi" tezinden etkilendiğine işaret etmektedir.¹⁹ Tabakoğlu ile aralarındaki görüş ayrılığının en güzel örneğini ise Osmanlı'nın tımar sistemi-

14 İlk Baskısı 1988 yılında 100 soruda serisinden çıkmıştır. Şevket Pamuk, 100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914, Gerçek Yayınevi, 1. Baskı, 1988; Yeniden düzenlenmiş hali için bkz; Pamuk, Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914, 2007.

15 Ahmet Tabakoğlu, Türk İktisat Tarihi, Dergâh Yayınları, 7. Baskı, İstanbul, 2005

16 Tabakoğlu, age, s.18

17 Tabakoğlu, age, s.43

18 Pamuk, 2007, s. 18

19 Marmara İktisadi Ünitesi için bkz: Cihan Güneş, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesine Mustafa Akdağ'dan Piyasa Merkezli Bir Yaklaşım: Marmara İktisadi Ünitesi", Osmanlı'dan Cumhuriyete Sosyoekonomik Süreçler, Ed: Rahime Hülya Öztürk, Nobel Bilimsel Yayınları, 2023, s.113-124.

nin kaynağını yorumlayış biçimlerinden görmek mümkündür. Pamuk, kitabında Türkiye'deki milliyetçi tarihçiliğin Osmanlı Devleti'nin yalnızca Türk-İslam geleneğinin bir devamı olduğunu kanıt-lama gayreti içinde olduğunu söyler ve ardından Bizans toplumundaki toprak düzeninin temel birimi olan pronioa'nın Osmanlı'nın tımar sistemine olan etkile-rinin görmezden gelindiğini ve araştırıl-ması gerektiğini ifade eder.²⁰ Tabakoğlu ise kitabının "Tımar Sistemi" başlıklı bölü-münün başında "Tımar, Selçuklu iktisat sisteminin devamıdır" diyerek bu ilişkiyi toptan reddeder.²¹ Özetle Pamuk, Türkiye tarihçiliğinde ağırlıklı olan ve özellikle Osmanlı tarihçiliğinde kendini gösteren milliyetçi-muhafazakâr tarih yorumla-yıcılığının yetersiz olduğunu düşünür. Fakat bu yorumlayış biçimine karşıt olarak yöneldiği tarihçilik metodu daha sol/sosyalist bir metot olan bağımlılık teorisi bakış açısı olur.

İktisat Tarihine Teorik Yaklaşımı

Şevket Pamuk, iktisat tarihini iktisadi teorilerle bir arada incelemeye çalışan Türkiye'deki az sayıda tarihçiden biridir. Pamuk'a göre "ne oldu" sorusu ile birlikte "niçin oldu" sorusuna da cevap aramak gerekir ve buna cevap bulabilmek ancak bir teorinin sağladığı bakış açısıyla müm-

kün olabilir. Türkiye'deki geleneksel tarihçiler arşiv belgesini ön planda tutarken, Pamuk anlatacağı konunun teorik çerçevesini ve rakamsal veri temelli çalışmaları öncelmiştir. Arşivlere girmeden önce geliştirilmiş bir teori olmadan belgelerdeki olgu yığınlarını yorumlamanın mümkün olmadığını düşünür. Bu konudaki yaklaşımı tarihçiliğe yaklaşımını da yansıtmaktadır. Böylece kariyerinin başlarında-yken kendisine seçtiği metot milliyetçi/muhafazakâr tarih anlatımına karşı Bağımlılık Ekolü'dür.

Pamuk'un fikri altyapısının geliştiği 60'lı ve 70'li yıllarda dünya genelindeki entelektüel ortamlarda sol düşünceye artan bir ilgi söz konusudur ve bu durum akademide tarihe bakışı da etkilemiştir. Bu etkileşim içinde gelişen en önemli tarih tezlerinden biri Bağımlılık Ekolü'dür. Samir Amin ve Immanuel Wallerstein gibi araştırmacıları içinde barındıran bu teori esas olarak ekonomik emperyalizmi benimseyen, az gelişmiş ülkelerle yapılan serbest ticaret girişimlerinin amacının onları ekonomik kısıpaca almak olduğunu savunan bir görüştür. Bu görüşe göre ülkelerin geri kalmasının nedeni gelişmiş ülkelerdir. Yani merkez ülkeler kalkınırken çevre ülkelerin kalkınması serbest ticaret antlaşmaları gibi kurulan mekanizmalarla engellendiği veya sınırlandırıldığı iddia edilir. Pamuk da doktora tezini

20 Pamuk, 2007, s.20

21 Tabakoğlu, age, s.215. Henüz Marmara Üniversitesi'nde yüksek lisans öğrencisi olduğum 2010 yılında derste iken Ahmet Tabakoğlu'na tımar sisteminin Bizans pronioa'sıyla bir ilişkisi olabilir mi diye sordum. Kendisi benzerliklerin olabileceğini fakat tımar sisteminin pronioa'dan geldiğini iddia etmenin doğru olmadığını söyledi. Bu konudaki son kanaatinin de bu yönde olduğunu tahmin ediyorum. Fakat kitabını yazmasından bu yana geçen zaman içinde benzerliklerin olabileceğini kabul etmesi bu konuya artık daha esnek bakabildiğini göstermektedir.

bu teorik çerçeve üzerinden yazmıştır. Fransız Annales Ekolü'nden etkilenerek Türkiye'de iktisat tarihçiliğini kuran Barkan'ın yerine Bağımlılık Ekolü'nden etkilenen bir Osmanlı iktisat tarihçiliğinin kapısı aralanır. Pamuk bu yaklaşım tarzı ile Barkan ve İnalçık'ın metodolojisinden ve milliyetçi/muhafazakâr tarih anlayışından ayrılır. Türkiye'de milliyetçi tarih yaklaşımına karşı tarihin sol/sosyalist yorumunu içeren Tarih Vakfı'nın da kurucu üyeleri arasında yer alır.²²

Bağımlılık teorisi tarihin primitif bir aşamadan kapitalizme doğru ilerleyen çizgisel evrim iddiasını reddeder. Pamuk da doktora tezinde Osmanlı ekonomisinin dünya ekonomisine açılış sürecini bağımlılık teorisiyle paralel bir şekilde kesintisiz bir düz çizgi şeklinde ilerlemediğini ifade eder. Fakat 19. yüzyılda bağımlılık ve çevreleşme (periferileşme) sürecine girdiğini iddia ettiği Osmanlı ekonomisinde beklenmedik şekilde ekonomik büyümenin de gerçekleştiğini fark eder.²³ Çevreleşme iddiasına göre ekonomik ilişki içerisinde bulunan merkez ülkeler gelişirken, çevre ülkenin gerilemesi veya yerinde sayması gerekirdi. Fakat büyüme bulgusundan sonra teorisinden şüphe duymak yerine bağımlılık ve büyümeyi birlikte düşünmek gerektiğini ve bu durumun Osmanlı

örneğin özgün tarafı olduğunu iddia eder. Bu tezin en kırılma tarafı da burasıdır. Konuya bu yaklaşımı birçok tarihçi tarafından yapay bulunmuş ve eleştirilmiştir. Ayrıca bu ve bunun gibi teoriler çoğunlukla Batı'nın ekonomik gelişimi gözlenerek oluşturulmuştur. 1989 yılında Mehmet Genç tarafından ortaya atılan "Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün İlkeleri" isimli teori²⁴, Osmanlı Devleti'nin iç dinamiklerine bakılarak oluşturulduğundan, Pamuk'un yaptığı gibi Batı temelli teorilerle Osmanlı'yı değerlendirme girişimlerine de tepki olarak anlamlandırılabilir. Mehmet Genç Üçlemesi olarak bilinen bu hipotezi Pamuk da kayda değer biçimde önemli bulmaktadır.²⁵ Pamuk hiçbir zaman yanıldığını ifade etmemiş olsa bile Osmanlı'nın 19. yüzyılı ile ilgili Bağımlılık Teorisi iddiasından vazgeçmiş görünmektedir. Pamuk'un son kapsamlı çalışması olan "Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi" isimli kitabına bakıldığında Amin ve Wallerstein'a dair atıfta bulunmadığı ve kariyerinin başında kullandığı bağımlılık teorisi yaklaşımlarını terk ettiği anlaşılmaktadır. Hatta Marksist tarih yazıcılığından da uzaklaşmış olacak ki ilk çalışmasında sıklıkla vurguladığı Karl Marx atıfları bu kitabında bulunmamakla birlikte adı da kitap boyunca hiç geçme-

22 Bugün Bağımlılık Teorisi iddialarından vazgeçmiş gibi görünse de Tarih Vakfı ile aktif bağı halen devam etmektedir.

23 2017 yılında BİSAV'da yaptığı söyleşisinde araştırmasının başlarında tezinin temel vurgusunun bağımlılık olduğunu söylüyor ve araştırmalarını derinleştirdikçe karşılaştığı büyüme olgusunu beklenmedik bir sonuç diye yorumluyor.

24 Mehmet Genç, "Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün İlkeleri", İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, Cilt 3, Sayı 1, 1989, s.175-186

25 Şevket Pamuk, "Mehmet Genç (1934-2021): Bir Büyük İmparatorluğun İktisat Tarihçisi", Osmanlı Araştırmaları, Cilt:58, Sayı: 583, 2021, s.327

mektedir. Pamuk'un iktisat tarihi adına hazırladığı ilk çalışması ile son çalışması arasındaki bu fark akademik gelişiminin de bir temsilini oluşturmaktadır.

Önemli bir iktisat tarihçisi olan Douglass North 1993 yılında çalışmalarıyla Nobel ekonomi ödülünü kazanmıştır. Kendisi tarih ve kurumların ilişkisini "Yeni Kurumsal İktisat" çerçevesinde iktisat tarihçiliğine kazandırmıştır. 2000'li yıllarda dünya iktisat tarihçiliğinde popüler olan yaklaşım budur. Bu gelişmelerden sonra Pamuk da bu yeni teorik çerçeve içinde kurumlar ve kurumsal değişimleri dikkate alan yaklaşım ile tarihi değerlendirmektedir.²⁶ 2007 yılında İletişim Yayınları'ndan yayımlanan genel Osmanlı iktisat tarihini anlattığı kitabında dünya ekonomisinin sanayi devrimi sonrasını halen merkez/çevre paradigmasıyla açıkladığına göre bu fikir değişikliğinin son 10 yılda geliştiği söylenebilir. Fakat Yeni Kurumsal İktisat'ın iç faktörlere odaklanarak dış faktörlerin etkisini küçümsemediğini düşünmesi ana akım kurumsalçılardan kendisini ayırır.²⁷ Akademik hayatına bağımlılık teorisiyle başlayan bir araştırmacının, bu görüşünü terk etse bile, dış etkenlerin önemini vurgulaması

beklenilebilir bir durumdur. Son dönem çalışmalarında ekonomik eşitsizliklere vurgu yapması ve Yeni Kurumsal İktisat içerisinde biraz daha heterodoks bir tarafta yer alması eski görüşüyle arasında net bir kopuşun olmadığını da düşündürmektedir.

Şevket Pamuk'un zaman içinde gelişen fikir değişikliğinin diğer bir örneği genel iktisat tarihi için yazdığı kitabın 1988 yılındaki ilk baskısı (100 soruda serisindeki baskı) ile son baskıları (İletişim Yayınları'ndaki baskıları) arasındaki içerik farkıdır. Pamuk, doktora tezi araştırmasını tamamladıktan 10 yıl sonra Gerçek Yayınları'nın 100 soruda serisi ile genel kapsamlı bir Osmanlı iktisat tarihi kitabı yazma fırsatını bulur.²⁸ Bu tarihe kadarki yayınları incelendiğinde Osmanlı ekonomisiyle ilgili yayınlarının tamamının 19. yüzyıl üzerine olduğu görülmektedir. 1988 yılına gelindiğinde Cumhuriyet dönemiyle ilgili bile yayın yapmışken 1800'lerin öncesine dair derin bir çalışmasının olmadığı görülmektedir. Başlığında belirtildiği üzere kitabın inceleme dönemi 1500 ile 1914 yılları arasında olduğuna göre bu kapsamdaki ilk 300 yıla dair yorumlarını ilk kez kendisinden

26 Şevket Pamuk, "Economic History, Institutions, and Institutional Change", *International Journal of Middle East Studies*, Vol:44, Issue:3, 2012, s.532-535

27 "Şevket Pamuk ile Söyleşi: 1960'lardan 2000'lere İktisat Tarihi", *İktisat Tarihi'nin Dönüşü*, Der: Ulaş Karakoç, Alp Yücel Kaya, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2021, s.29-30.

28 Osmanlı'da pek çok konunun anlaşılabilmesi için kapsamlı bir Osmanlı İktisat Tarihi kitabının yazılması gerektiğini iktisat tarihçisi Mustafa Akdağ 1945 yılından itibaren çalışmalarında sürekli vurgular (Güneş, age, 114). Bu çerçevede hazırladığı "Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi" isimli büyük projesini iki cilt yaptıktan sonra 1973 yılında vefat etmesi üzerine tamamlayamaz. 1969 yılında Niyazi Berkes tarafından yazılan "100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi" kitabı, 1975 yılında Aydın Yalçın'ın "Türkiye İktisat Tarihi" kitabı ve Ahmet Tabakoğlu tarafından 1986 yılında yayımlanan "Türk İktisat Tarihi" kitapları bu kapsamda değerlendirilebilir. Şevket Pamuk'un bu denemelerin ardından gelen bu kitabı da kapsamlı bir Osmanlı iktisat tarihi yazılması girişimi

okumaktayız. Başlıktaki tarih aralığına bakılarak Fatih Sultan Mehmet'ten sonraki dönem değerlendirmeye alınmış diye düşünülüyor. Ancak kitabın ilk bölümünde "400 Çadırılık Bir Aşiret?" başlığı altında kuruluş dönemine dair milliyetçi/muhafazakâr yoruma eleştiri getirilmektedir. Aslında tarihe yaklaşımını anlatmaya örnek olması için kuruluş dönemi anlatımına yer verdiği anlaşılmaktadır. Keza kitapta kuruluşu içeren Osmanlı'nın ilk 200 yılına dair somut bir anlatımı yer almamaktadır. Bu kitabın 1988 yılı baskısının formatı 100 adet soru/cevap şeklindedir. Dolayısıyla bu kitapta da Osmanlı ekonomisine dair kronolojik sırayla 100 adet soru ve cevap yazılmıştır. Yeni baskılarda (İletişim Yayınları) sorular kaldırılıp ara başlıklara dönüştürülmüş ve metin büyük oranda aynı kalmıştır. Fakat bazı bölümler metnin içinden tamamen çıkarılmıştır. İlk kitapta yer alan 4.-5.-6.-7.-8.-38.-39. ve 40. sorular kitaptan tamamen çıkarılmıştır. Yıllar sonra kitaptan çıkarılan bu bölümlerin ortak özelliği üretim tarzı tartışmalarını içermesidir. Örneğin; kitabın başında tarihi inceleyebilmek için belirli bir teorinin bakış açısından faydalanmak ve onun araçlarını kullanmak gerekir dedikten sonra Marx'ın üretim tarzı, üretim güçleri kavramı ve Asya Tipi Üretim Tarzı kavramlarını açıklamaktadır.

Bu yaklaşımı döneminde popüler olan Marksist tarih yazıcılığından etkilendiğini ve piyasa sistemine mesafeli olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte Samir Amin'in geliştirdiği Vergisel Üretim Tarzı kavramını da analizine dahil ettiği fakat Amin'e atıf yapılmadığı da görülmektedir. Kitabın yayımlanmasından hemen sonra Oğuz Oyan bu kitaba kapsamlı bir eleştiri yazısı yazmıştır.²⁹ Bu eleştiri yazısında Pamuk'un üretim tarzı yorumlarının kavram kargaşası ve kavram fakirleşmesi yarattığını iddia etmekte ve oldukça uzun ve çarpıcı bir teorik tartışma açmaktadır.³⁰ Ardından Pamuk, cevap yazısı yazarak anlatmak istediği kavramları yeniden tanımlama ihtiyacı duyuyor.³¹ Pamuk cevap yazısında 19. yüzyıldan itibaren dünya ekonomisini merkez/çevre paradigmasıyla inceleyip Osmanlı Devleti'ni de bu çerçevede konumlandırmaktadır. Böylece Pamuk, kitabında Osmanlı ekonomisinin son 400 yılını iki temel teoriye bölmüş oluyor. 19. yüzyıl öncesini Marx/Amin paradigmasıyla, 19. yüzyıl sonrasını ise Bağımlılık Teorisi çerçevesinde anlatmaktadır. Bütünlüklü bir teorik çerçeveye oturtulamayan bu çalışma Oyan'ın kavram kargaşası eleştirisini haklı çıkarmaktadır. Böylesine karmaşık bir teori setinden faydalanılırken yaklaşık 15 yıl sonra yapılan yeni baskılarda üretim tar-

olarak değerlendirilebilir.

29 Oğuz Oyan, Osmanlı İktisat Tarihi Üzerine, 11. Tez, No:8, Haziran 1988.

30 Ayrıca Oyan, bu kitabın yayınlanış tarihinin TRT'de yayınlanan "Kuruluş" isimli diziyle çıkışmasıyla bu bölümdeki saptamaların gazete köşe yazarlarının dikkatini çektiğini iddia ediyor. Dolayısıyla kitaba medyada gösterilen ilgiyi içeriğiyle hak etmediğini ima ediyor. Şöyle söylüyor;" Dolayısıyla kitabın muhtemelen daha yaygın bir okuyucu kitlesine ulaşmasının nedeni, bu öngörülmedik derecede uygun yayın zamanlaması olmuştur sanıyoruz." Bknz: Oyan, agm, s.281.

31 Şevket Pamuk, Üretim Tarzı ve Karşılaştırmalı Tarih, 11. Tez, No:9, Şubat 1989.

zı tartışmalarını içeren bütün bölümler kitaptan kaldırılıyor.³² Üstelik kullanılan kaynaklarda Marx ve Amine dair hiçbir atıfa da yer verilmemektedir. Anlaşılan Oyan'a karşı ısrarla savunduğu iddiasını yıllar sonra terk etmiştir. Ancak 19. yüzyıla dair merkez/çevre paradigmasını kullanmaya devam etmektedir. 2014 yılında yayımladığı "Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi" isimli kitabında ise bu görüşü de terk ettiği anlaşılmaktadır. Teorik yaklaşımı zaman içerisinde değişse bile mutlaka bir teori çerçevesinde tarihi değerlendirmek gerektiğini düşünmektedir. Türkiye'deki iktisat tarihçileri için orijinal bir teorik altyapı inşa edebilmek yerine, yapılacak en önemli şeyin Osmanlı-Türkiye örneğini inceledikten sonra bir teoriye katkı yapılabileceğini ifade etmektedir.³³ Bu ifadeyle bugüne kadar yaptığı araştırmaların temel metodolojik yaklaşımını da açıklamış olmaktadır.

Akademik Projeleri

Birinci projesi: "Bağımlılık ve Büyüme" çerçeveli doktora tezi.

Şevket Pamuk'un önceki bölümde de bahsedilen doktora tezi çalışması bildiğimiz kadarıyla ilk müstakil olarak hazırladığı iktisat tarihi araştırmasıdır. Bu araştırmayı daha sonra yeni bölümler ekleyerek "Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme" adıyla kitaplaştırmıştır. Bu çalışmada 19. yüzyılda Osmanlı ekonomi-

sinin dünya ticaretine ve Avrupa şirketlerinin yatırımlarına açıldığında ekonomi yapısının da nasıl değiştiğini anlatmaktadır. Yerli imalat sanayinin ithal mallarının rekabeti karşısında gerilediğini tespit edip ardından dış ticarete ve yabancı yatırımlara açılan ekonomilerinin giderek dünya piyasalarına bağımlı hale geldiğini iddia etmektedir. Bu çalışmanın en önemli özellikleri şunlardır; i) Bağımlılık Teorisi ile Osmanlı ekonomisini açıklamaya çalışması. ii) İstatistik raporlarındaki verileri yeniden derleyerek ekonomideki uzun dönemli eğilimleri anlamaya çalışması. iii) Osmanlı Devleti'nin ticaret antlaşmaları ile piyasalaşmasını içerideki imalat sanayisini gerilediğini iddia etmesi. iv) Bağımlılık ve büyümenin birlikte ortaya çıkmasını Osmanlı örneğinin özgünlüğü şeklinde yorumlaması. Pamuk'un bu ilk çalışması metodolojinin ilk örneklerini göstermektedir. Bunlar; mutlaka bir teori çerçevesinde tarihi değerlendirmek ve mutlaka uzun dönemli eğilimleri değerlendirmektir. Pamuk'un bu çalışmasındaki bulguları pek çok geleneksel Osmanlı iktisat tarihçisi tarafından eleştirilmiştir. Bu eleştirilerin odağında yurtdışındaki örnekler üzerinden üretilmiş teorilerin Osmanlı ekonomisinin iç dinamiklerini dikkate almadıklarından yanlış yorumlamalara neden olacağı düşüncesidir. İç işleyiş ve iç dinamiklere ilişkin daha faz-

32 Bununla birlikte yazar yeni baskılara yeni eklemeler de yapıyor. Fakat sadece para, taşıs, enflasyon, ücretler, Osmanlı'nın uzun ömürlülüğü gibi kendi çalışmalarındaki bulguları ekliyor. Her bölümün sonunda ek okuma kaynakları verilmiş olmakla birlikte metnin yeniden yayınlandığı dönemdeki kendisinin dışında oluşan güncel literatürü yakalayamadığı anlaşılıyor.

33 "Şevket Pamuk ile Söyleşi: 1960'lardan 2000'lere İktisat Tarihi", s.28

la ayrıntı olmaksızın Osmanlı ekonomisi üzerinde öne sürülen görüşlerin şüpheli olacağı iddia edilmiştir. Pamuk'un Osmanlı ile Batı ekonomisi arasında kurduğu bağımlılık içeren ekonomik ilişkiyi tarihçi Edhem Eldem isim vermeden "epeyce mekanik bir senaryo" diye değerlendirmiştir.³⁴ Pamuk'un son çalışmalarında merkez-çevre metodolojisinden vazgeçtiği ve bağımlılık ilişkisine dair ifadelerini yumuşattığı görülmektedir.

İkinci projesi: Para Sistemi

Şevket Pamuk'un Osmanlı iktisat tarihçiliğine başladığı dönemlerde sağlıklı bir uzun dönemli veri setine ulaşmak pek mümkün değildi. Pamuk da iktisat eğitiminden gelmiş biri olarak sayısal veri kullanımının önemini farkındadır ve bu yüzden kendi verilerini kendi hazırlamak zorunda kalmıştır. Osmanlı tarihçiliğinde uzun vadeli çalışmalara altyapı oluşturması amacıyla fiyat ve ücret tarihi serileri çıkarmayı planlamıştır. Fakat bunu yapabilmek için öncelikle para meselesi üzerine çalışması gerekmiştir. Para konusunda 1950'li yıllardan itibaren Halil Sahillioğlu'nun çalışmaları bulunmaktadır. Sahillioğlu Osmanlı'nın klasik döneminin para konularıyla ilgili pek çok çalışma yapmıştır. Bu çalışmalar Pamuk için bir başlangıç noktası oluşturmuştur. Pamuk,

para üzerine ilk kapsamlı çalışmasını 1995 yılında tamamlamıştır.³⁵ Böylelikle akçenin içindeki gümüş miktarını uzun dönemli olarak belirledikten sonra fiyatların enflasyon eğilimlerini ortaya çıkarmış olmaktadır. Pamuk, Osmanlı devletinin para sistemini inceleyerek Osmanlı devletinin uzun ömürlülüğü hakkında da birtakım ipuçları yakalamıştır. Daha sonraları para ile başlayan çalışmalarını finans tarihi, vergi toplama ve iç borçlanma düzeni üzerine araştırmalara yönlendirmiştir.

Üçüncü Projesi: Fiyat ve ücretler

Barkan 1970 yılında Osmanlı fiyat tarihi üzerine öncü çalışma olan "16. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri" isimli makalesini Belleten dergisinde yayımlamıştır.³⁶ Bu ünlü makalesinde İstanbul'un önde gelen imaretlerinden Süleymaniye, Fatih ve Bayezit imaretlerinin mutfak defterlerinden faydalanarak 1489-90 ve 1655-56 yılları arasında veri bulabildiği 24 yıl için 16 gıda maddesi ile odunu kapsayan ağırlıklı bir fiyat endeksi oluşturmuştur. Barkan, bu verilere dayanarak ciddi fiyat artışları tespit etmiştir. 16. yüzyıl Avrupada da ciddi fiyat artışlarının yaşandığı hatta Earl J. Hamilton gibi bazı yazarların bu fiyat artışlarının Avrupada kapitalizmin yükselişine olanak tanıdığı gibi iddialarının bulunduğu

34 Edhem Eldem, "Kapitülasyonlar ve Batı Ticareti", Türkiye Tarihi, Geç Osmanlı İmparatorluğu 1603-1839, Ed: Suraiya Faroqhi, Çev: Fethi Aytuna, Cilt 3, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006, s.342

35 Şevket Pamuk, "Money in the Ottoman Empire, 1326-1914", Ed: Halil Inalcik and Donald Quataert, An Economic and Social History of the Ottoman Empire, Cambridge University Press, 1995, ss. 947-985.

36 Ömer Lütfi Barkan, "XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri", Belleten, Ekim, 1970, s.557-607

bir dönemdir.³⁷ Barkan da 16. yüzyıldaki Avrupa fiyat artışlarının Akdeniz üzerinden yapılmakta olan ticaret aracılığıyla Osmanlı ekonomisine girmiş olabileceği tezini öne sürmüştür. Aynı makalede fiyat artışlarına neden olabilecek diğer etkenleri de sıralamıştır. Bunlar; tağşişler, devamlı harpler dolayısıyla yapılan büyük harcamalar, nüfus artışı ve kıymetli madden cereyanlarıdır. Bu araştırma Osmanlı tarihçiliği içinde ampirik kanıtlarla sonuç çıkarmaya ve Osmanlı tarihini Avrupa tarihi ile paralel şekilde açıklamaya çalışan öncü bir çalışmadır. Belleten dergisinde Türkçe olarak ilk kez yayımlandıktan 5 yıl sonra üzerinde değişiklikler yapılarak İngilizce olarak da yayımlanmış ve dünyadaki iktisat tarihçileri arasında büyük ses getirmiştir.³⁸ İşte bu makalenin ilgi çekmesi Şevket Pamuk'un Osmanlı iktisat tarihçiliğine yöneldiği tarihlere denk gelmektedir. Bu makalenin iki temel özelliği Pamuk'un dikkatini çeker. Bunlardan ilki, Osmanlı arşivinde bulunan mutfak defterleri aracılığıyla fiyatları tespit edebilmenin mümkün olduğunu fark etmesidir. İkincisi ise kalkınma süreçlerine Bağımlılık Teorisi çerçevesinde yaklaşan Pamuk'un Osmanlı'da gerçekleşen iktisadi gelişmelerde de dış etkenlerin etkili olabileceğini ilk kez görebilmesidir. Para konusunda

araştırmasını tamamladıktan sonra fiyat ve ücretlere yönelmiştir. Osmanlı'da fiyat ve ücretler üzerine araştırmalara başladığında kimi tarihçilerin "*Osmanlı'daki ücretler başkalarındaki ücretlere benzemez. Osmanlı sadece kendisine benzer, genel kategoriler Osmanlı'ya uygulanamaz*" dediklerini daha sonraları anlatmaktadır.³⁹

Fiyat/ücret araştırması üzerinde en uzun süre çalıştığı projesidir. Devlet İstatistik Enstitüsü, Pamuk'un fiyatların uzun dönemli hareketini inceleme isteğine destek vermiş ve lisansüstü öğrencilerinden kurulan bir ekiple 7-8 yıllık sürede arşivde vakıf, mutfak ve narh defterlerinden fiyatlar tespit edilmiştir. Böylece Barkan'ın veri setine kıyasla daha çeşitli ve daha kapsamlı veri tabanına sahip bir fiyat endeksi elde edilmiştir.⁴⁰ Eldeki fiyat endeksleri karşılaştırıldığında Barkan'ın fiyat endeksinin yaklaşık %79 oranında daha yüksek hesaplandığı ortaya çıkmaktadır. Oysa Pamuk'un saray mutfak defterlerinden oluşturduğu fiyat verilerinin hiçbirinin bu oranda bir artışa işaret etmediği anlaşılmaktadır. Akçe cinsinden ifade edilen gıda malları endeksinin 1489 ile 1573 yılları arasında %79 arttığını gösterdiği için Barkan'ın gram gümüş cinsinde ifade edilen endeksi de aynı dönemde %62 yükselmiştir. Barkan bu sonuca

37 Earl J. Hamilton, "American Treasure and the Price Revolution in Spain, 1501-1650", Harvard University Press, 1934.

38 Ömer Lütfi Barkan "The Price Revolution of the sixteenth century: A turning point in the economic history of the Near East", Çev. Justin McCarthy, International Journal of Middle East Studies, Vol: 6, No:1, 1975, s. 3-28.

39 "Şevket Pamuk ile Söyleşi: 1960'lardan 2000'lere İktisat Tarihi", s.36

40 Pamuk, bu araştırmanın çeşitli aşamalarında Halil Sahillioğlu ve fiyat/ücret tarihinde uzmanlaşan Robert Allen ile görüşüğünü ve görüşlerinden faydalandığını belirtiyor. Bknz: Şevket Pamuk, İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler, 1489-1998, Devlet İstatistik Enstitüsü, 2001, Ankara, s.V

bakarak Avrupadaki Fiyat Devrimi'nin Osmanlı ekonomisine güçlü bir biçimde yansıdığı sonucuna varmaktadır. Daha sonra da nakit olarak toplanan vergilerin enflasyonun çok gerisinde kaldığını ifade ederek 16. yüzyılın sonlarındaki mali bunalımı ve 1585-86 tağşişini Avrupadaki Fiyat Devrimi'ne bağlamaktadır. Ancak, Pamuk kendi verileriyle gerekli düzeltmeleri yaptıktan sonra 1489 ile 1573 yılları arasındaki gram gümüş cinsinden ifade edilen enflasyon oranı %31'e düşmektedir. Bu düzeltmeden sonra, Osmanlı Devleti'nin 16. yüzyılın sonlarına doğru yaşadığı mali güçlükleri Fiyat Devrimi'ne ya da Barkan'ın ifadesiyle ithal edilen enflasyonla ilişkilendirmek güçleşmektedir.⁴¹ Pamuk daha sonraki araştırmasında Osmanlı'daki fiyat artışlarının uzun dönemli en önemli nedeninin tağşişler olduğunu tespit etmiştir.⁴² Osmanlı'daki fiyat artışlarının arkasındaki nedenin tağşiş olabileceği fikrini ilk ifade eden Pamuk değildir. Barkan da bahsedilen makalesinde tağşişleri fiyat artışlarına gerekçe olarak vermişti. Fakat Avrupadan ithal edilen fiyat artışlarının üzerinde daha çok durmuştur. Pamuk'un görüş ayrılığı ise tağşişlerin (yani iç faktörlerin) daha etkili olduğudur. Pamuk, dış faktörlerin etkisini (Bağımlılık Teorisi) vurgulayarak başladığı iktisat tarihçiliğinde son geldiği noktada ulaştığı sonuç Barkan'ın da dış etkiyi (Avrupadaki Fiyat Devrimi) işaret

etmesine rağmen iç yapıdan kaynaklanan tağşiştir. Böylece Şevket Pamuk, Osmanlı iktisat tarihi üzerine araştırmalarını derinleştirdiğinde ikinci kere beklemediği bir sonuca ulaşmıştır. İç etkiden kaynaklanan bir sonuca ulaşması dış etkilerin önemini vurgulayan Bağımlılık Teorisi ile bağlarının zayıflamaya başlamasının başlangıcı olabilir. Fakat son yıllarda da dış faktörlerin önemini halen vurgulamaya devam etmektedir. Yeni Kurumsal İktisat ekolünü de dış faktörleri dikkate almadığı için eleştirir.⁴³ Sonuç olarak Pamuk 15. yüzyılın ikinci yarısından Birinci Dünya Savaşı'na kadar fiyatların yılda ortalama 1,3 artış hızıyla 300 kat arttığını tespit edip literatüre kazandırmıştır. Böylece Barkan'dan devraldığı fiyat tarihi analizini bir adım daha yukarıya taşımıştır.

Ücret tarihi araştırması da para ve fiyat tarihi ile birlikte ilerlemiştir. İstanbul ve bazı kentler için arşivde bulunan 5000'den fazla tamirat ve inşaat hesap defterlerinden ise inşaat işçilerinin günlük ücretlerini akçe cinsinden tespit etmiştir. Bu defterler düz ve vasıflı inşaat işçilerinin ücretlerini kapsamaktadır. Ardından İstanbul'da inşaat işçilerinin ücretlerinin satın alım gücünü hesaplamış ve bunu Londra, Venedik, Milano ile karşılaştırabilmesi mümkün olmuştur. Böylece Osmanlı ile Batı Avrupa arasındaki gelişme farkının ne zaman açıldığını anlamaya dair bir adım atmış olmaktadır. Bu araş-

41 Şevket Pamuk, "The Price Revolution in the Ottoman Empire Reconsidered", *International Journal of Middle East Studies*, 33, 2001, s.80

42 Şevket Pamuk, "Prices in the Ottoman Empire, 1469-1914", *International Journal of Middle East Studies*, c.36, 2004, s.458

43 "Şevket Pamuk ile Söyleşi: 1960'lardan 2000'lere İktisat Tarihi", s.31.

tirmaların sonunda Osmanlı kentlerindeki nominal ücretlerin de 1490-1914 yılları arasında 300 kattan fazla arttığı tespit ediliyor.⁴⁴ 2002 yılında yayımlanan bu araştırmayla birlikte Osmanlı Devleti'nin yaşam standartları üzerine benzersiz bir araştırma literatüre kazandırılıyor. Süleyman Özmucur ile ortaklaşa hazırlanan bu çalışma yine aynı yıl Arthur H. Cole en iyi makale ödülünü kazanmıştır.

Dördüncü Projesi: Veba ve iktisadi etkisi

Son 50 yıl içerisinde tarihçiler giderek artan bir ilgiyle salgınların toplumsal tarihini incelemişlerdir.⁴⁵ İktisat tarihinde de uzun dönemli gelişmeleri anlayabilmek için salgınlar çok önemli bir konu olmuştur. Son zamanlarda alanda yapılan araştırmalar “Kara Veba” gibi büyük salgınların ölüm oranlarını yükseltmesiyle atlatıldıktan sonra daha yüksek hayat standartlarına ulaşıldığını göstermektedir.⁴⁶ Bu dönemde Şevket Pamuk da İstanbul ve birkaç Anadolu şehirlerinde uzun dönemli günlük ücret serilerini çı-

kardıktan sonra yıllar arasındaki değişimleri anlayabilmek için veba salgınının iktisadi etkisini ücretler üzerinden incelemeye çalışmaktadır. Pamuk henüz 2005 yılındaki bir makalesinde Kara Veba'nın önemini vurgulamakta ve modern ekonomik büyüme olgusuyla birlikte son bin yıl içinde ücretler ve gelirler üzerinde değişikliklere yol açan iki önemli olaydan biri olduğunu ifade etmektedir.⁴⁷ Bu kapsamdaki ilk makalesini ise 2007 yılında yayımlamıştır.⁴⁸ Bu makalede İstanbul ve Kahire örnekleri bulunmakla birlikte daha çok Avrupa kentlerindeki etkilerini incelemiştir. 2014 yılında ise ikinci makalesini yayımlamıştır.⁴⁹ Bu makalede fiyat ve ücret serileri kullanarak hem Justinyen Vebası'nın hem de Kara Veba'nın Ortadoğu bölgesindeki iktisadi etkileri üzerinde durmaktadır. Bu çalışmalarıyla birlikte “Büyük Ayrışma”⁵⁰ literatürüne de katkıda bulunmaktadır. Tespit ettiği kısa ve orta vadeli sonuçlar şunlardır; nüfusta azalmayla birlikte işgücü darlıkları, buna dayalı olarak yaşanan ücretlerde ve görelî fiyatlarda değişiklikler, servetlerin yeni-

44 Süleyman Özmucur and Şevket Pamuk, “Real Wages and Standards of Living in the Ottoman Empire, 1489-1914”, *The Journal of Economic History*, vol:62, No:2, 2002, s.307

45 William H. McNeill, *Plagues and Peoples*, Anchor Books, 1976; Micheal Dols, *The Black Death in the Middle East 1347-1350*, Princeton University Press, 1977; Daniel Panzac, *La Peste Dans L'Empire Ottoman, 1700-1850*, Éditions Peeter, Louvain 1985; Nükhet Varlık, *Plague and Empire in the Early Modern Mediterranean World The Ottoman Experience, 1347–1600*, Cambridge University Press, 2015.

46 Gregory Clark, *A Farewell to Alms: A Brief Economic History of the World*, Princeton University Press, 2007, s.101

47 Şevket Pamuk, “Urban real wages around the eastern Mediterranean in comparative perspective, 1100–2000”, *Research in Economic History*, Vol: 23, Elsevier, 2006, s.225-226

48 Şevket Pamuk, “The Black Death and the origins of the ‘Great Divergence’ across Europe, 1300–1600” *European Review of Economic History*, Vol: 11, No:3, 2007, 289–317.

49 Şevket Pamuk, “Plagues, Wages and Economic Change in the Middle East, 700-1500”, *The Journal of Economic History*, vol:74, 2014, 196-229

50 Batı dünyasının 19. yüzyıl itibarıyla nüfus kısıtını aşarak modern ekonomik büyümeyi sağladığı ve

den dağıtımını ve tüketim alışkanlıklarının değişmesi. Uzun vadeli sonuçları ise gelir dağılımındaki değişiklikler ve işgücü ile toprak sahipleri ve sermaye arasındaki etkilerinin eşitsiz olmasıdır. Osmanlı Devleti'nde vebanın etkisi 1820-30'lara kadar uzanıyor. Veba salgınının çeşitli dönemlerde ortaya çıkıp nüfusu ciddi oranda etkilediği için gelirlerin bölüşümü, üretim ve tüketim düzeylerini ciddi oranda etkilemektedir. Bu salgınlar nüfusun daha az artmasına neden olmaktadır.

2019 Covid pandemisinden sonra salgınların iktisadi ve toplumsal etkileri akademinin yeniden ilgi konusuna dönüşür. Pamuk, 2020 yılında "Salgın Ekonomisi" isimli kitapta bu konudaki araştırmalarının son halini yazmıştır⁵¹ Şevket Pamuk'un bu öncü çalışmaları gelecekteki Osmanlı iktisat tarihçileri için salgınların iktisadi ve toplumsal etkileri araştırmaya açık bir konu haline getirmiştir.

Beşinci projesi: Son 200 yılda Türkiye'deki iktisadi büyüme ve kurumlar

Son 200 yıl, dünya iktisat tarihinde benzeri görülmemiş önemli bir dönemdir. Maddison istatistiklerine bakıldığında kişi başına düşen gelirin son 200 yıla kadar ortalama bir seyir izlediği (buna Malthus Kapanı denir.), bu tarihten sonra

dik bir şekilde kırılarak sürekli yükseldiği görülmektedir.⁵² Bu sürece literatürde Büyük Ayrışma denmektedir. Şevket Pamuk, bu kapsamda "Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi" başlıklı kitabını 2014 yılında yayımlıyor.⁵³ Kitapta son iki yüz yılı incelemesi, Türkiye'nin ekonomi tarihini Büyük Ayrışma tartışması çerçevesinde inceleme arzusundan kaynaklanıyor. Yabancı okuyucular için aynı konuyu yeniden yazarak 2018 yılında "Uneven Centuries" başlıklı kitabını yayımlıyor.⁵⁴ İkinci kitabın içeriğine bakıldığında doğrudan çeviri olmayıp konunun yeni baştan yazıldığı anlaşılabilir. İkinci kitabın başlığından da anlaşılacağı üzere Pamuk, son iki yüz yılı eşitsizliklerin arttığı bir dönem olarak değerlendiriyor. Kitabı ikinci kez yazdığına eşitsizlik vurgusunu öne çıkarmak istediği anlaşılıyor. Pamuk'a göre son iki yüz yılda kişi başına gelir artsa bile, eşitsizlikler de artmıştır. Değerlendirmelerine bu açıdan bakıldığında ana akım kurumsalcılardan ayrıldığı söylenebilir. Bununla birlikte iktisadi gelişmeyi yorumlarken eğitim, sağlık, yaşam kalitesi ve okullaşma gibi faktörlerin de dikkate alınması gerektiğini vurgulamaktadır.

Yazar iktisadi büyümeyi ana referans noktası almakla birlikte iktisadi gelişmeyi (yani sosyo-ekonomik kalkınmayı) de vurgulamaktadır. İktisadi büyüme ve ge-

günümüze kadar gelen döneme "Büyük Ayrışma" (Great Divergence) denir.

51 Şevket Pamuk, "Tarihte Küresel Salgınlar ve İktisadi Etkileri", Salgın Ekonomisi, Ed: Ömer Faruk Çolak, Efil Yayınları, 2020

52 Clark, s. 2.

53 Şevket Pamuk, Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2014.

54 Şevket Pamuk, Uneven Centuries: Economic Development of Turkey Since 1820, Princeton University Press, 2018.

lişmeyi oluşturan faktörleri ise yakın ve nihai nedenler olarak ikiye ayırmıştır. Yakın nedenler yatırımların verimlilik artışına odaklanırken nihai nedenleri ise kurumların önemi ile açıklamaktadır. Son olarak da Türkiye'nin orta gelir tuzağına düşmemesi için uzun dönemli kapsayıcı politikaların benimsenip uygulanması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Kitapta çok ayrıntıya girmeden kabaca bir dönemlendirme yapılmıştır. 1820 ile başlayıp Birinci Dünya Savaşı ile tamamlanan dönem 19. yüzyılda açık ekonomi adıyla yazılmıştır. 1914-1950 arası dönem Osmanlı'dan Cumhuriyete, 1950-1980 arası ikinci Dünya Savaşı Sonrası, 1980-2010 dönemi ise Neoliberal politikalar ve küreselleşme başlığıyla anlatılmıştır. Kitapta Cumhuriyet dönemi iktisat tarihine dair bir takım bilgi hatalarının bulunduğu Erdinç Tokgöz tarafından dile getirilmiştir.⁵⁵ Bu çalışmanın Pamuk'un 70'lerden itibaren elde ettiği akademik birikimin son hali olduğu söylenebilir.

Sonuç

Türkiye'de akademik iktisat tarihçiliğinin Ömer Lütfi Barkan ile başladığı kabul edilmektedir. Dolayısıyla Türkiye'deki 86 yıllık geçmişle iktisat tarihi en köklü çalışma alanlarından biridir. Şevket Pamuk da 86 yıllık bu geleneğin son 45 yılında aktif faaliyet gösteren önemli bir bilim insanıdır. Pamuk, kendisinden önceki iktisat tarihçilerini dikkatlice inceleyip çalışmalarını bu birikimin üzerine inşa ettiği gibi kendisinden sonraki iktisat ta-

rihçileri de onun devam eden uzun kariyeri boyunca tamamladığı çalışmalarını ve akademik gelişimini örnek alacaklardır.

Bu çalışmadaki bulgular bir arada değerlendirildiğinde Pamuk'un iktisat tarihçiliği beş maddede açıklanabilir; i) Maliye ve ekonomi arasındaki ayrımı net bir şekilde yaparak devletçi bakış açısından arınmaya çalışmak. Devleti temsil eden maliye ile toplumu temsil eden ekonominin faaliyetleri paralel gelişmeyebilir. Ayrıca arşiv belgelerine mesafeli yaklaşmasının sebeplerinden biri de bu olabilir. Bu tarz belgelerin devlet bürokrasisi tarafından hazırlanması yüzünden toplum üzerine sınırlı bilgi verebileceğine inanmaktadır. ii) Daima bir teori çerçevesinde değerlendirme yapmak. Geliştirilmiş bir teori olmadan arşiv belgelerini değerlendirmenin nafile bir çaba olduğunu düşünmektedir. Pamuk'a göre bir teori olmadan belgelerdeki olgu yığınlarını yorumlamak mümkün değildir. iii) Dünyadaki trendleri takip etmek. Pamuk, 70'li ve 80'li yıllarda Marksist tarih yazıcılığının popüler olduğu bir dönemde akademik çalışmalarına başlamıştır. Dolayısıyla çalışmalarında da bu etkiler görülmektedir. Maddison'un milli gelir istatistikleri yayımlanmaya başladıktan sonra "Büyük Ayrışma" tartışmaları dünya iktisat tarihçiliğinde gündem olmuştur. Pamuk bu tartışmalara da katılmıştır. Yeni Kurumsal İktisat çerçevesinde yapılan iktisat tarihçiliği Nobel ödülü almasından sonra dünyada iktisat tarihçiliği kurumsal değişimlere yönelmiştir. Pamuk'un çalışmaları da

55 Erdinç Tokgöz, "Tartışmaya Açık Bir Kitap: Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi", TEK Forum, 28.05.2019, <https://tek.org.tr/pdf/t1.pdf> (Erişim Tarihi: 25.07.2023)

bu yöne evrilmiştir. Akademik kariyerine piyasa karşıtı teorilerle başlamış, yeni kurumsalcılıkla ana akıma yaklaşmış fakat son geldiği noktada daha heterodoks bir kurumsalcılıkla çalışmalarına devam etmektedir. iv) Esneklik. Hiçbir teorik çerçeveye körü körüne bağlı kalmamıştır. Yeri geldiğinde kullandığı teorik altyapıya katkı sunmaya çalışmıştır. Yanıldığı- nı hiçbir zaman ifade etmemiş olsa bile kullandığı teorik çerçeveyi zaman içinde değiştirebilmiştir. v) İstatistiki verilerle uzun dönemli eğilimlere önem vermek. Pamuk'un iktisat tarihçiliğine başladığı yıllarda seri haline getirilebilecek Osmanlı verilerine ulaşmak çok zordur. Doktora çalışmasını yaparken bu zorlukla ilk kez karşılaşmış ve sonraki kariyerinde güvenilir veri setleri oluşturmaya önem vermiştir. Türkiye'deki iktisat tarihçiliğinde öncülerden biri olduğu için analizlerini oluşturmadan önce kendi verilerini de hazırlamak zorunda kalmıştır. Bu istatistiki veriler sayesinde küçük bir vaka üzerine çalışmak yerine uzun dönemli eğilimleri anlamaya özen göstermiştir.

Bu araştırmadan da anlaşıldığı üzere Pamuk kendisinden önceki iktisat tarihçilerinin çalışmalarından dersler çıkarmış, zaman içerisinde bazı görüşlerini değiştirmiş ve dünya iktisat tarihçiliğindeki trendleri takip etmeye çalışmıştır. İncalcık'ın yapmaya çalıştığı gibi Osmanlı tarihçiliğini Batı tarihçiliğine yerleştirmeye çalışmış, Batı ile karşılaştırmalar yapabilmeye özen göstermiştir. Kariyeri boyunca yaptığı çalışmalardan doğruları ve yanlışlarıyla geleceğin iktisat tarihçileri de önemli dersler çıkaracaklardır.

Kaynakça

1. Gazeteler

- Milliyet 13 Eylül 1978
Milliyet, 29 Mayıs 1983
Milliyet, 20 Aralık 1983
Milliyet, 09 Aralık 2006
Milliyet, 22 Nisan 2007

2. İkincil Kaynaklar

- Barkan, Ömer Lütfi, "XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri", Belleten, Ekim, 1970, s.557-607.
- Barkan, Ömer Lütfi, "The Price Revolution of the sixteenth century: A turning point in the economic history of the Near East", Çev. Justin McCarthy, International Journal of Middle East Studies, Vol: 6, No:1, 1975, s. 3-28.
- Bülbül, Yaşar, "Türkiye'nin En Popüler İktisat Tarihçisi Şevket Pamuk", Yaşayan Türk Tarihçileri, Ed: Ahmet Şimşek, 1. Baskı, Ankara, 2017, s.265-274
- Clark, Gregory, A Farewell to Alms: A Brief Economic History of the World, Princeton University Press, 2007.
- Dols, Micheal, The Black Death in the Middle East 1347-1350, Princeton University Press, 1977.
- Eldem, Edhem, "Kapitülasyonlar ve Batı Ticareti", Türkiye Tarihi, Geç Osmanlı İmparatorluğu 1603-1839, Ed: Suraiya Faroqhi, Çev: Fethi Aytuna, Cilt 3, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006, s.341-396.
- Genç, Mehmet, "Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün İlkeleri", İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, Cilt 3, Sayı 1, 1989, s.175-186.
- Güneş, Cihan, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesine Mustafa Akdağ'dan Piyasa Merkezli Bir Yaklaşım: Marmara İktisadi Ünitesi", Osmanlı'dan Cumhuriyete Sosyoekonomik Süreçler, Ed: Rahime Hülya Öztürk, Nobel Bilimsel Yayınları, 2023, s.113-124
- Hamilton, Earl J. "American Treasure and the Price Revolution in Spain, 1501-1650", Harvard University Press, 1934.
- Kurmuş, Orhan, Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi, Yordam Kitap, İstanbul, 2007

- McNeill, William H., *Plagues and Peoples*, Anchor Books, 1976.
- Oyan, Oğuz, "Osmanlı İktisat Tarihi Üzerine", 11. Tez, No:8, Haziran 1988, s.280-301.
- Özmucur, Süleyman and Şevket Pamuk, "Real Wages and Standards of Living in the Ottoman Empire, 1489-1914", *The Journal of Economic History*, vol:62, No:2, 2002, s.293-321.
- Pamuk, Orhan, İstanbul; Hatıralar ve Şehir, Yapı Kredi Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul, 2019.
- Pamuk, Şevket, 100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914, Gerçek Yayınevi, 1. Baskı, 1988.
- Pamuk, Şevket, "Üretim Tarzı ve Karşılaştırmalı Tarih", 11. Tez, No:9, Şubat 1989, s.277-282.
- Pamuk, Şevket, "Money in the Ottoman Empire, 1326-1914", Ed: Halil Inalcik and Donald Quataert, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*, Cambridge University Press, 1995, s. 947-985.
- Pamuk, Şevket, İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler, 1489-1998, Devlet İstatistik Enstitüsü, 2001, Ankara, s.V.
- Pamuk, Şevket, "The Price Revolution in the Ottoman Empire Reconsidered", *International Journal of Middle East Studies*, 33, 2001, s.69-89.
- Pamuk, Şevket, "Prices in the Ottoman Empire, 1469-1914", *International Journal of Middle East Studies*, c.36, 2004, s.451-468.
- Pamuk, Şevket, Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme 1820-1914, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005.
- Pamuk, Şevket, "Urban real wages around the eastern Mediterranean in comparative perspective, 1100-2000", *Research in Economic History*, Vol: 23, Elsevier, 2006, s.209-228.
- Pamuk, Şevket, Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914, İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2007.
- Pamuk, Şevket, "The Black Death and the Origins of the 'Great Divergence' across Europe, 1300-1600" *European Review of Economic History*, Vol: 11, No:3, 2007, s.289-317.
- Pamuk, Şevket, "Economic History, Institutions, and Institutional Change", *International Journal of Middle East Studies*, Vol:44, Issue:3, 2012, s.532-535.
- Pamuk, Şevket, "Plagues, Wages and Economic Change in the Middle East, 700-1500", *The Journal of Economic History*, vol:74, 2014, s.196-229.
- Pamuk, Şevket, Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2014.
- Pamuk, Şevket, *Uneven Centuries: Economic Development of Turkey Since 1820*, Princeton University Press, 2018.
- Pamuk, Şevket, "Tarihte Küresel Salgınlar ve İktisadi Etkileri", *Salgın Ekonomisi*, Ed: Ömer Faruk Çolak, Efil Yayınları, 2020.
- Pamuk, Şevket, "Mehmet Genç (1934-2021): Bir Büyük İmparatorluğun İktisat Tarihçisi", *Osmanlı Araştırmaları*, Cilt:58, Sayı: 583, 2021, s.325-328.
- Panzac, Daniel, *La Peste Dans L'Empire Ottoman, 1700-1850*, Éditions Peeter, Louvain 1985.
- Tabakoğlu, Ahmet, *Türk İktisat Tarihi*, Dergâh Yayınları, 7. Baskı, İstanbul, 2005.
- Varlık, Nükhet, *Plague and Empire in the Early Modern Mediterranean World The Ottoman Experience, 1347-1600*, Cambridge University Press, 2015.
- Şevket Pamuk ile Söyleşi: 1960'lardan 2000'lere İktisat Tarihi", *İktisat Tarihi'nin Dönüşü*, Der: Ulaş Karakoç, Alp Yücel Kaya, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2021, s.25-48.

3. Elektronik Kaynaklar

- Tokgöz, Erdinç, "Tartışmaya Açık Bir Kitap: Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi", *TEK Forum*, 28.05.2019, <https://tek.org.tr/pdf/t1.pdf> (Erişim Tarihi: 25.07.2023)
- <https://www.nobelprize.org/prizes/literature/2006/pamuk/25307-orhan-pamuk-nobel-konusmasi/> (Erişim Tarihi: 18.05.2023)